

Анатолій Мартинюк, доктор педагогічних наук, професор
кафедри музичного мистецтва і методик навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

СИСТЕМА ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА ІНДІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто особливості розвитку системи вищої освіти в Україні та Індії, здійснено порівняльний аналіз, розглянуті механізми її функціонування. Систематизовано й охарактеризовано основні елементи вищої освіти, яка визначається як сукупність закладів вищої освіти, які забезпечують фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття випускниками освітньо-кваліфікаційних рівнів, удосконалення наукової і професійної підготовки, перепідготовку та підвищення кваліфікації.

Ключові слова: Україна; Індія; система вищої освіти; державна політика; традиції та реформи; зарубіжний досвід.

Лім. 9.

Anatoliy Martyniuk, Doctor of Science (Pedagogy), Professor of the
Musical Art and Teaching Methods Department,
Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav

SYSTEM OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE AND INDIA: A COMPARATIVE ANALYSIS

The article examines the peculiarities of the development of the higher education system of Ukraine and India, carries out a comparative analysis, examines the mechanisms that are carried out under the influence of the state on the processes implemented in the system and the tools used by universities. It was concluded that by developing their competitive advantages, competitively strong higher educational institutions can influence the implemented state policy in the field of higher education.

The place of the higher education system, which is both a subject of the market economy and a social institution, has been determined. The role of the higher education system in restoring the scientific potential of society and social reproduction is substantiated.

The main elements of higher education are systematized and characterized, which is defined as a set of higher educational institutions that provide fundamental scientific, professional and practical training, the acquisition by graduates of educational and qualification levels, improvement of scientific and professional training, retraining and advanced training.

The article analyzes the impact of state policy in the field of higher education on changes in society. In the case of globalization and the development of a post-industrial society, higher education is becoming more and more popular, which reduces its value in the labour market, and the process of evaluating young professionals is becoming more and more complicated. Higher education contributes to the transformation of the main components of the social structure of society. New economic classes, strata and strata with their social conflicts and contradictions are emerging, as a result of which the marginalization of society increases, and the effect of a large-scale increase in the prestige of education and qualifications disappears. Higher education contributes to the reproduction of both the structure of society and the existing social class and professional contradictions.

It was established that in modern conditions, Ukraine continues to create its national system of higher education, which is oriented towards socio-economic modernization. The experience accumulated by foreign countries that have similar problems can be very interesting and instructive. They carried out their transformations in conditions of limited financial resources, as well as a difficult socio-economic situation. In this regard, higher education in India, which is also undergoing a modernization process, is of particular interest.

Keywords: Ukraine; India; higher education system; state policy; traditions and reforms; foreign experience.

Постановка проблеми. У сучасних умовах вища освіта відіграє також важливу соціально-економічну роль у розвитку суспільства. Однією із актуальних тенденцій на етапі розвитку суспільства є глобалізація та інтеграція систем вищої освіти між різними країнами. На сьогоднішній день можна спостерігати тенденцію до взаємодії університетів України та Індії через програми академічної мобільності.

Порівнювані системи вищої освіти мають схожість у підходах до змісту та організації навчання, проте, на відміну від українських університетів, індійські успішніші в експорті освіти.

За останні два десятиліття було зафіксовано феноменальне зростання кількості іноземних студентів, і Україна стала основним центром навчання для здобувачів освіти з Індії. Згідно з даними українського уряду, Індія відправляє в Україну найбільшу кількість студентів з-поміж зарубіжних країн.

Аналіз освітньої політики показує, що державою за допомогою вищої освіти розв'язуються насамперед економічні завдання. Заохочується масовість вищої освіти (вищий рівень освіти означає зростання рівня статків громадян, а значить, і податкові надходження до бюджету). Вища освіта перестала бути гарантією підвищення соціального статусу та

престижу особистості. Для України ця проблема особливо актуальна, оскільки професійне становлення молоді, яка має вищу освіту, супроводжується критичною оцінкою “суспільства минулого” та “моделі майбутнього, що ще не склалася”. Перелічені проблеми та суперечності зумовлюють необхідність наукового підходу до корекції державної освітньої політики та вимагають підвищеної уваги до перетворень в управлінні системою вищої освіти.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Основу дослідження складають положення і наукові узагальнення з питань сутності системи вищої освіти в Україні та Індії. Питаннями розвитку системи освіти України, а також аналізу і взаємодії України та країн світу в галузі освіти присвячені роботи низки авторів, таких як: І. Курдюмова, Ю. Кушнерева, Р. Бест, М. Фуллан. Проблеми державного управління вищою освітою, зокрема сучасної реформи, розглядаються у публікаціях Ю. Беляєва, І. Вакарчука, Л. Горбунової, Л. Гриневич, В. Журавського, М. Загірняк, М. Згуровського, В. Кременя, В. Лугового, С. Ніколаєнка, Т. Фінікова та ін. Аналіз проблем й особливостей системи вищої освіти в Індії в її різних аспектах досліджуються у наукових студіях Б.Д. Дуа, Б. Фадія, П. Кумар, Н. Мукараджі, А. Бенерджі, Ч. Пал, С. Рас та багатьох інших. Основні функції університету обґрунтували класики “ідеї університету” В. Гумбольдт, Д. Ньюмен, М. Вебер, К. Ясперс, Х. Ортега-і-Гассет та ін. Але сьогодні ця проблема потребує більш детального та предметного дослідження.

Мета статті полягає у порівняльному аналізі систем вищої освіти в Україні та Індії, визначенні їх спільних рис та відмінностей, а також переваг і недоліків кожної для вдосконалення системи вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Зростання чисельності студентів є ключовим фактором сучасної системи вищої освіти у світовому масштабі. У багатьох країнах зросла доступність освіти, диплом і вчений ступінь почали більшою мірою визначати працевлаштування та соціальну мобільність, вища освіта перетворилася на провідний фактор економіки. На думку дослідників, у перспективі XXI ст. у закладах вищої освіти навчатиметься більше студентів, ніж протягом минулих століть.

Система вищої освіти – це сукупність закладів вищої освіти, які забезпечують фундаментальну наукову, професійну, практичну підготовку, здобуття випускниками освітньо-кваліфікаційних рівнів, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації.

Останнім часом масовізація системи освіти, зокрема вищої, перемістилася з розвинених європейських країн, які досягли за цим показником дуже високого рівня, у бік країн азійського регіону, що розвиваються. У перспективі інтенсивне зростання

студентської маси в найближчі кілька десятиліть припаде на дві країни – Китай та Індію. Збільшення кількості зарахованих до ЗВО, найімовірніше, зумовлено зростанням населення цих країн. За прогнозами аналітиків, до 2050 р. на їхню частку припаде майже половина всіх студентів у світі [5].

Сьогодні такі відомі країни азійського регіону, як Індія та Китай, займають провідні позиції на глобальному ринку освітніх послуг. Відомий дослідник Б. Данронг зазначає, що за останні десятиліття система вищої освіти в багатьох азійських країнах переживає стрімке зростання попиту на вищу освіту з-поміж учнів, тобто йде “масовізація” вищої освіти [2]. Як основну причину розширення та трансформації системи вищої освіти він вказує на перехід від елітарної до масової освіти.

Ці процеси не могли пройти осторонь України, оскільки вона є активним суб’єктом міжнародної освітньої політики та прагне різнобічної співпраці в цьому напрямі. Для здійснення ефективної діяльності нашої держави необхідне вивчення міжнародного досвіду з питань масовізації вищої освіти, зокрема таких азійських країн, як Індія, де ці процеси відбуваються найбільш інтенсивно та масштабно.

У вітчизняній науковій літературі можна зустріти різну оцінку значення системи вищої освіти. Окремі дослідники вважають, що значення вищої освіти для країни надзвичайно важливе.

Наприклад, О. Грішнова підкреслює зв’язок між розвитком вищої освіти і формуванням людського капіталу [7].

Д. Лук’яненко розглядає розвиток освіти як фактор конкурентоспроможності національної економіки [3]. За словами Б. Данилишина і В. Куценка, зростаюча освіченість є вимогою сучасної економіки і сприяє зростанню ВВП на душу населення [4].

В. Сафонова зазначає, що розвиток системи вищої освіти сприятиме досягненню високого рівня національного добробуту [6].

Як Індія, так і Україна налічує багато університетів, у яких можна здобути вищу освіту. В Індії державні та приватні університети пропонують вищу освіту в різних галузях, таких як інженерія, медицина, наука та технології, мистецтво та гуманітарні науки. В Україні є 802 університети, а в Індії – понад 10000 закладів освіти.

В Україні вища освіта регулюється Міністерством освіти і науки України, а в Індії – Комісією з вищої освіти (University Grants Commission). В Індії виникли проблеми з медичною освітою, у зв’язку з нестачею місць у медичних школах. Це призвело до того, що країна протягом багатьох років покладалася на Україну для заповнення пропуску для студентів із низькими статками. Однак війна в Україні створила кризу в медичній освіті в Індії, і через це нещодавно тисячі індійських студентів-медиків повернулися додому.

Система вищої освіти України проходить період трансформації та становлення, метою якого є адаптація її до світових освітніх процесів, формування механізму, який, зрештою, дозволить випускникам університетів України бути затребуваними та конкурентоспроможними у Європі й світі [7].

Загалом підвищення якості освіти має забезпечити підвищення конкурентоспроможності України та благополуччя її регіонів [1]. Ситуація у системі вищої освіти України характеризується такими проблемними факторами: якість освіти не відповідає очікуванням роботодавців; кількість та структурний склад випускників не відповідають потребам економіки країни; кошти, що виділяються державою, витрачаються неефективно; недосконала система управління та контролю якості освіти; кадрове забезпечення системи освіти та необхідність у кадровому “перезавантаженні” [1].

Для побудови ефективної системи освіти доцільно розглянути досвід провідних країн світу щодо організації та функціонування освітнього процесу. Зміни у системі управління вищою освітою відіграють у цьому контексті дуже важливу роль.

Отримання Індією незалежності привело до зміни державного підходу щодо розвитку науки і техніки [5]. Курс на індустріалізацію країни зумовив необхідність підвищення промислового потенціалу, зокрема у вигляді підтримки науково-технічного розвитку. Однак в умовах відсутності відповідних інститутів зростання фінансування, призначеного для реалізації зазначених завдань, не дало очікуваного результату. Проте в країні було засновано Індійський інститут технології (Indian Institute of Technology – ІІТ), який отримав значну автономію, що зумовило поділ освітньої та дослідницької функції університету [5]. Це стало постійною характеристикою наукового ландшафту Індії.

За кілька десятиліть суверенного розвитку Індія створила власну сучасну освітню модель, зуміла в найкоротші терміни модернізувати національну систему вищої освіти. Винятковий інтерес становить подолання тих труднощів і проблем, які були притаманні Індії, що раніше значно відставала у соціально-економічному розвитку, а також існувала на становищі колонії та нагромадила негативний багаж складних суперечностей [2].

Можна констатувати той факт, що в Індії реформи вищої освіти були успішно здійснені, “проривні” напрями науково-технічного прогресу отримали необхідні наукові та практичні кадри, більше того, підвищилася конкурентоспроможність національних фахівців на світових ринках праці.

Гуманістична парадигма є основою розвитку сучасної системи вищої освіти України. Вища освіта – складова системи освіти, функціонування якої регулюється законами України “Про освіту”, “Про вищу освіту”; основні напрями державної політики

у сфері вищої освіти в Україні визначено Конституцією України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України [9].

Системні зміни відбулися завдяки ухваленню у 2014 р. Закону України “Про вищу освіту”, який певною мірою враховує стандарти та рекомендації Болонського процесу. Законом було скасовано освітні рівні вищої освіти (неповну, базову, повну), освітньо-кваліфікаційний рівень “фахівець”, рівні акредитації вишів (I–IV); запроваджено освітньо-науковий рівень “доктор філософії”; проведено чітку градацію ЗВО (класичний / профільний університет, академія, коледж, професійний коледж); суттєво розширено автономію й академічні свободи, громадське самоврядування у ЗВО, зокрема, запроваджено норми, що дозволяють ЗВО відкривати рахунки, користуватися банківськими кредитами, не використовувати тендерні процедури; надано право визначати плату за навчання; законодавчо закріплено зовнішнє незалежне оцінювання [3].

Сьогодні, відповідно до рівня підготовки, матеріально-технічного забезпечення та наявності науково-педагогічних кадрів, для визначення статусу закладів вищої освіти в Україні встановлено чотири рівні акредитації: перший – технікум, училище та інші заклади вищої освіти, прирівняні до них; другий – коледж та інші, прирівняні до нього заклади вищої освіти; третій та четвертий рівні (залежно від результатів акредитації) – університет, інститут, академія, консерваторія.

Зклади вищої освіти вищого рівня акредитації можуть здійснювати підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями, які забезпечують заклади освіти найнижчого рівня акредитації. Технікуми, училища, коледжі можуть бути структурними елементами закладів вищої освіти III–IV рівнів акредитації [9].

Нині високими рівнями підготовки спеціаліста-професіонала є аспірантура та докторантура. Студії аспірантів передбачають обов’язковий супровід з боку наукового керівника та складання кандидатських іспитів. Успішний захист дисертаційної роботи у спеціалізованих вчених радах, що функціонують у провідних закладах вищої освіти або у наукових установах Національної академії наук України чи галузевих академій, дає право на здобуття наукового ступеня кандидат наук.

Кандидат наук має право продовжити навчання в докторантурі, захистити велику за обсягом дисертацію у тій самій чи іншій (зазвичай суміжній) галузі знань у спеціалізованій вченій раді на здобуття наукового ступеня доктор наук. Доктор наук є найвищим рівнем наукової кваліфікації в Україні та дає широкі права на особисту автономію і розподіл вищих посад у науковій ієрархії. Присудження спеціалізованими вченими радами наукових ступенів кандидата наук та доктора наук затверджується дер-

жавним органом – Вищою атестаційною комісією (ВАК) України [9].

До магістерських досліджень можуть залучатися студенти, які отримали високий рівень підготовки у першому циклі та здатні навчатися за магістерськими програмами, які, до речі, в майбутньому пропонується модифікувати [4].

Ланкова система вищої освіти України покликана забезпечити: глибокі знання та можливості задоволення різних культурно-освітніх потреб особистості і суспільства (загальноосвітню, загальнокультурну, професійну, наукову підготовку фахівців різних рівнів та галузей знань); підвищення соціальної значущості, престижу знань та соціального захисту особи в умовах частішої зміни потреб економіки і ринку праці; фундаментальність знань випускників вищої школи та її інтеграцію до світової системи освіти.

Отже, в Україні існує бінарна система закладів освіти – гармонійне поєднання двоступеневої структури вищої академічної освіти та професійної підготовки за дворівневою структурою – бакалавра і магістра. Це є гарантією адаптації національної системи вищої освіти до потреб суспільства, що динамічно змінюється, а також реалізації ідеї створення системи освіти протягом усього життя. Сучасні реалії свідчать про невідворотність суттєвих змін у структурі системи вищої освіти [2].

Успадкувавши систему вищої освіти від колонізаторів, незалежна Індія від початку усвідомлювала фундаментальну роль освіти в інноваційному розвитку країни, забезпеченні прогресу у різних сферах життя суспільства. При цьому особливо наголошувалося на необхідності гуманітарної освіти для всіх студентів, незалежно від вибору ними конкретної спеціальності, що згодом було оформлено у вигляді відповідного державного рішення.

Комісія Радхакрішна у 1948 р. сформулювала це так: “Академічні проблеми набули нової форми; у нас тепер є ширше бачення обов’язків та відповідальності університетів. Вони забезпечують лідерство в політиці та управлінні, професійних сферах промисловості та торгівлі. Така парадигма має відповідати зростаючим потребам у всіх видах вищої освіти, грамотності, науковому, технічному та професійному знанні” [8]. Передбачалося, що студенти володітимуть трьома мовами – регіональною, федеральною і англійською, а також ця мова може бути якнайшвидше замінена хінді, яка проголошена державною мовою Індії [5].

Проте проведення реформ не увінчалось бажаним успіхом. Як слушно підкреслює індійський дослідник Паван Агарвал, “величезний розмір Індії, довга історія та різноманітність культур, а також складна природа індійського суспільства та політичного процесу роблять індійську вищу освіту вкрай

складним явищем” [2]. Ця складність виявляється у таких аспектах.

По-перше, вища освіта країни розвивається вкрай нерівномірно. Вона не відповідає потребам зростаючої індійської економіки.

Незважаючи на масове зростання кількості студентів, відсоток тих, хто навчаються у системі вищої освіти Індії (від 7 до 11 %) [8] значно менший, ніж не тільки на Заході, а й в інших країнах [8].

По-друге, зберігається дефіцит професорсько-викладацького складу (близько 54 % за даними Міністерства розвитку людських ресурсів). І це, незважаючи на те, що викладачі ЗВО прирівняні в Індії до державних службовців.

По-третє, якість навчання дуже відрізняється залежно від конкретного закладу вищої освіти – “острови найвищого рівня в океані посередності” [5]. Спроби моніторингу та регулювання якості викликають опір і нерідко перетворюються на недоречний ритуал.

Система вищої освіти в Індії переходить на новий рівень і з кожним роком удосконалюється: у країні налічується 221 університет та 10555 коледжів. Для того, щоб учень був зарахований на навчання, не потрібно складати вступний іспит: там звертають увагу на останні іспити, складені в школі.

Варто зазначити, що в Індії вища освіта має три ступені кваліфікацій: бакалавра, магістра, доктора наук [8].

Система вищої освіти Індії поділяється на два сектори: власне університетський та сектор вищих шкіл.

У найзагальнішому вигляді можна назвати п’ять типів ЗВО, які утворюють свого роду неформальну ієрархію: інститути загальнонаціонального значення (національні інститути); центральні університети; університети штатів (суб’єктів федерації); субсидовані коледжі, які є частиною якогось університету або афілійовані з ним; не субсидовані (у чистому вигляді приватні) університети / коледжі.

До національних інститутів належать 16 індійських технологічних інститутів (ТІ), три інститути, що спеціалізуються на медицині, статистиці та вивченні мови хінді. Вони мають особливий статус, наданий парламентом Індії, безпосередньо фінансуються урядом країни через Міністерство розвитку людських ресурсів. Їм надано право присвоювати вчені ступені [5].

Після закінчення аспірантури та захисту дисертації можна отримати один науковий ступінь доктора наук. Університети відрізняються від усіх інших ЗВО тим, що мають право самостійно присвоювати вчені ступені та визначати умови їх отримання.

На відміну від європейських країн, в Індії університети мають більшу варіативність магістерських програм, широкую академічну свободу, специфічні

напрями підготовки, що пояснюється складною і багатогранною етноконфесійною ситуацією в республіці. Так, у регіональних закладах вищої освіти Індії здійснюється підготовка філологів, лінгвістів та інших фахівців із місцевих, досить рідкісних мов. Регіональний чинник враховується і під час підготовки майбутніх істориків, політологів, етнологів тощо [5].

Індійська вища школа розвивається комплексно та відповідає основним запитам соціально-економічного розвитку країни.

Практично всі індійські університети є великими науковими центрами, де здійснюються глибокі й різнобічні наукові дослідження. Їхніми пріоритетними напрямками стали критичні технології. Так, у провідних університетах Ченнаї, Мумбаї, Колкатти, Делі та в інших великих ЗВО країни проводяться наукові дослідження у галузі біосинтетичних та біосенсорних технологій, геномних і постгеномних, клітинних технологій, нанотехнологій та наноматеріалів, технологій створення біосумісних матеріалів тощо. Успіхи індійських учених у цих сферах вражають: їх визнають у всьому світі [2].

Основна маса студентів навчається за програмою бакалаврату в коледжах, афілійованих з університетами штатів (близько 84 %) [5].

Таким чином, в Індії університетська система здебільшого зорієнтована на передачу знань, а не на їх поглиблення та збільшення – останнє є основним завданням спеціальних науково-дослідних інститутів та лабораторій за межами університетської системи. Тут ми бачимо явну схожість із українською моделлю, де зберігається поділ науки на університетську й академічну [4].

У 14 штатах та союзних територіях рівень доступності вищої освіти вищий, ніж у середньому по країні (12,7 вищів на 100 000 населення вікової групи з 18 до 23 років). Якщо в Пондічеррі цей показник досягає 27, то в Західному Бенгалі – лише 4 вищі на 100 тис. молодих людей [5].

У Дадрі та Нагар-Хавелі і Лакшадвіпі практично немає закладів вищої освіти. За всіх проблем, що зберігаються, доцільно підкреслити, що в останні роки в Індії було зроблено низку серйозних кроків щодо проведення системних і структурних перетворень вищої освіти, які вже стали приносити певні обнадійливі результати [2].

Індія є лідером у дистанційному навчанні. На відповідних онлайн-курсах у провідних дослідницьких університетах країни навчаються 60 % усіх студентів, які обрали цю форму здобуття освіти у світі. Сьогодні особлива увага надається: підвищенню доступності вищої освіти для різних груп населення.

У навчальних закладах Індії професори зазвичай застосовують так зване “механічне навчання” (rote-learning). Це метод запам’ятовування фактів і термінів дослівно шляхом багаторазового повторення.

Такий підхід може збентежити студентів, які звикли засвоювати знання по-іншому, наприклад, через семінарські дискусії. З іншого боку, навчання часто будується за принципом конкурентності. За такого формату метою стає не поліпшення власних результатів, а отримання кращих оцінок, ніж інші студенти. Це створює не дуже комфортну психологічну атмосферу [8].

Незважаючи на те, що індійська система вищої освіти є другою у світі за кількістю закладів вищої освіти після китайської, аудиторії тут переповнені [8]. Причиною є висока щільність населення. Це негативно впливає на ефективність навчального процесу.

Індійське суспільство відоме своєю єдністю у різноманітті, але в ньому відсутня рівність в освіті, зайнятості та прибутках на основі кастової та етнічної приналежності. Індійський уряд не надає безкоштовної освіти, оскільки більшість шкіл є приватними, нижчі верстви населення не можуть дозволити собі вищу освіту. У результаті цей прощарок суспільства позбавлений високого рівня освіти [8].

Отже, місце системи вищої освіти в сучасному суспільстві визначається її дуалістичною унікальністю, яка полягає у тому, що вона одночасно виступає і суб’єктом ринкової економіки, і соціальним інститутом, який виконує функцію чинника соціально-економічного розвитку суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Система вищої освіти потрібна для того, щоб зробити будь-яку країну незалежною. Важливо зробити кроки для розв’язання цих проблем, тому що освіта буде майбутнє будь-якої країни.

Відповідно система вищої освіти в Україні нині зазнає радикальних змін. З одного боку, вона шукає своє місце в європейському освітньому просторі, з іншого – бореться з руйнівними наслідками військової агресії Росії, яка триває. Якість вищої освіти в Україні не відповідає очікуванням роботодавців, студентів і суспільства загалом.

Індія відома як центр освіти та займає третє місце у світі в категорії вищої освіти. Діяльність університетів України та Індії має значні подібності в організації та змісті вищої освіти, що пов’язано із загальноосвітньою тенденцією практико-орієнтованості навчання. Однак українськими університетами, як і раніше, не враховуються повною мірою індивідуальні потреби та можливості здобувачів освіти при організації навчального процесу, що призводить до зниження якості навчання.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в обґрунтуванні досвіду індійських університетів щодо застосування гнучких графіків навчання студентів та розроблення педагогічних умов їх адаптування до системи української вищої освіти. Українська вища освіта поступається за обсягами експорту освітніх послуг індійській, незважаючи на відносно невелику вартість освітніх послуг для іноземних

громадян. Тому ми вважаємо за необхідне акцентувати увагу на якості освітніх програм і менеджменту в галузі міжнародного співробітництва вітчизняних університетів. Крім того, необхідно розвивати програми академічної мобільності спільно з індійськими університетами, що дозволить українській системі вищої освіти запозичити та впровадити найкращі практики, що підвищують якість вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альтбах Ф.Дж. Масовізація вищої освіти і глобальна економіка знань: суперечності, що тягнуться. *Міжнародна вища освіта. International Higher Education (Бостонський коледж, США)*. 2015. № 80. С. 8–9.
2. Вархесе Н.В. Управління ринками та масовізацією вищої освіти в Індії. *Міжнародна вища освіта. Бюлетень International Higher Education (Бостонський коледж, США)*. 2016. № 3 (86). С. 18–20.
3. Головаха Є., Паніна Н. Основні етапи та тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до “помаранчевої революції”. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2016. № 3. С. 32–51.
4. Гриневич Л. Право на вищу освіту не прив’язане до ринку праці. *Вища освіта. Інформаційно-аналітичний портал*. 11.07.2016. URL: <http://vnz.org.ua/novyny/nauka/9374>
5. Данронг Б. Демографічні зміни в системі вищої освіти в Азії. *Економіка освіти*. 2018. № 1 (44). С. 88–91.
6. Закон України “Про вищу освіту”. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 37–38. Ст. 2004. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print1444301441120304>
7. Полькін С.І., Небера В.П. Науково-дослідні інститути та вищі навчальні заклади Індії. *Вісті вищих навчальних закладів: Кольорова металургія*. 2015. № 5. С. 149–155.
8. Радченко Л.Р. Вища школа Індії за умов сучасності. Київ, 2019. 326 с.
9. Указ Президента України “Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року”. Схвалено Указом Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013. *Верховна Рада України*: Офіційний сайт. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

REFERENSE

1. Altbakh, F.Dzh. (2015). Masovizatsiia vyshchoi osvity i hlobalna ekonomika znan: superechnosti, shchotiahnutsia

[Massization of higher education and the global knowledge economy: lingering contradictions]. *International higher education. International Higher Education (Boston College, USA)*. No. 80. p. 8–9. [in Ukrainian].

2. Varhkese, N.V. (2016). Upravlinnia rynkamy ta masovizatsiieu vyshchoi osvity v Indii [Managing markets and the massification of higher education in India]. *Biuletyn International Higher Education (Boston skyi koledzh, SShA)*. No. 3 (86). pp. 18–20. [in Ukrainian].

3. Holovakha, Ye. & Panina, N. (2016). Osnovnie tapyta tendentsii transformatsii ukrainskoho suspilstva: vid perebudovy do “pomaranchevoi revoliutsii” [The main stages and trends of the transformation of Ukrainian society: from perestroika to the “Orange Revolution”]. *Sociology: theory, methods, marketing*. No. 3. pp. 32–51. [in Ukrainian].

4. Hrynevych, L. (2016). Pravo na vyshchu osvitu ne pryv'язane do rynku pratsi [The right to higher education is not tied to the labor market]. *Higher Education. Informational and analytical portal*. 11.07.2016. Available at: <http://vnz.org.ua/novyny/nauka/9374>. [in Ukrainian].

5. Danronh, B. (2018). Demografichni zminy v systemi vyshchoi osvity v Azii [Demographic changes in the system of higher education in Asia]. *Economics of education*. No. 1 (44). pp. 88–91. [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy “Pro vyshchu osvitu” [Law of Ukraine “On Higher Education”]. *Information of the Verkhovna Rada (IVR)*. 2014. No. 37–38. Art. 2004. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print1444301441120304> [in Ukrainian].

7. Polkin, S.I. & Nebera, V.P. (2015). Naukovo-doslidni instyuty ta vyshchi navchalni zaklady Indii [Research institutes and higher educational institutions of India]. *News of higher educational institutions: Non-ferrous metallurgy*. No. 5. pp. 149–155. [in Ukrainian].

8. Radchenko, L.R. (2019). Vyshcha shkola Indii za umov suchasnosti [Higher education in India under modern conditions]. Kyiv, 326 p. [in Ukrainian].

9. Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro Natsionalnu stratehiu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku” [Decree of the President of Ukraine “On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the Period Until 2021”]. Approved by the Decree of the President of Ukraine dated June 25, 2013 No. 344/2013. *Verkhovna Rada of Ukraine: Official site*. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.08.2023

“Лиш праця світ тақим, як є, створила. Лиш в праці варто і для праці житть”.

Іван Франко
український поет, прозаїк

“І я дійшов переконання: треба опанувати одну справу, одну ділянку життя – і знати її досконало. Поді станеш справді қимось помітним у ній”.

Петро Яцик
президент “Ліги українських меценатів” підприємець і філантроп

